

CUERA 1966

ANNADA XI

1. CUDISCHET

RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen, Cuera

Stampa romontscha, Mustér

Pater Placidus a Spescha

ALLA TGINA DIL REIN, in viadi de scola bein prepara
cun agid de Pader Placi Spescha
Mardis, ils 18. 1. 1966, dallas 14.50—15.00 h

P. Flurin Maissen, Mustér

UNA SENTENZCHA SALOMONICA, Nus fain teater in
scola cun üna classa dal Lyzeum Zuoz, direcziun
Mardis, ils 8. 2. 1966, dallas 14.30—15.00 h

Jon Semadeni, Samedan

HUMOR AN VISCHNANCA,
Mardis, 1. 3. 1966, dallas 14.00—15.00 h

Curo Mani, San Murezan

Entruidament

Pader Placidus a Spescha ha prestau quei ch'el ha prestau ord perschuasiun, meins per esser enconuschents e per daventar renomaus denter ses contemporans. Duront sia veta ei pauc vegniu reconduschiu tenor meret. Pér 1850 vegn entschiet ad edir parts ord siu relasch litterari. Oz se presenta agl interessent in grond diember de publicaziuns sur de quei interessant um universal. La pli ampla ed impurtanta ovra sur de sia lavur terestra ei senza dubi: *Pater Placidus a Spescha, Sein Leben, seine Schriften*, da F. Pieth, P. K. Hager e P. M. Carnot, comparida 1913. Ch'in um schi genials e progressivs ei ditg buca vegnius capius ed apreziaus dueivlamein ei per part capeivel. De sia gronda e variada lavur practica e scientifica, communizeivla ed ideala, sesprova dr. P. Flurin Maissen de tractar en sia emissiun mo in pign detagl, in *Viadi alla tgina dil Rein*, cun agid d'ina descripsiun de Spescha, il dumignader d'ina partida dellas tschemas las pli aultas de nossa muntogna. La gasetta Radioscola porscha al lectur enzacontas cartas geograficas cun commentaris aunc mai publicadas ord in de ses numerus cudischs-manuscrets. — Cun quella caschun lessen nus engraziar a P. dr. Iso Müller, custos digl archiv claustral, per la surschada dil manuscret sura numnau digl onn 1811.

L'emissiun: *Ina sentenza salomonica, Nus fagein teater en scola*, da Jon Semadeni, emprova de far capeivel vias a nus scolasts co vivificar e realisar il teater spontan, co far tschaffen per la creaziun e formaziun de scenas teatralas. Igl ei in tema che tuts nos intschess idiomatics vegnan a saver persequitar senza grondas difficultads, demai che la tschontscha pli u meins improvisada dals giuvens vegn a restar semplia, viva e comunicativa per lur conscolars. — La contribuziun che Semadeni ha surdau alla gasetta Radioscola, presenta in oreifer entruidament e muossavia per il magister.

L'emissiun de Curo Mani: *Humor en vischnanica*, penetrescha profundamein ella veta, el sentir e patergar de nies pievel en certas manifestaziuns de sia existenza. Il humor dil Romontsch ei l'expressiun d'in'olma sensibla e subtila, differenziada e ligiada vid siu tschespet alpin. Siu humor ei savens lignus e zuppaus. Ei dat cass nua ch'el vegn capius mo da siu confrar romontsch. En mintgina de nosas valladas varieschan characters e consequentamein era il humor. Mo en grondas lingias san ins constatar ina considerabla affinitad denter Romontschs d'in'e scadina cuntrada enten manifestar, dar e retscheiver humor.

Alfons Maissen

- ← *Pader Placidus Spescha*, portret tenor in maletg en ieli. Il pictur ei buca enconuschents. Igl original sesanfla el Museum retic. — Il clische referent engraziein nus a signur Bischofberger, Casa editura Bischofberger & Co., Cuera, publicaus el BÜNDNER JAHRBUCH 1966.

Suenter diesch annadas

La cuorta historia dil Radioscola romontsch ei vegnida discreta el Rapport annual 1963 della Cuminonza Radio Romontsch. Nus savein sere-strencher en quest liug ad entgins fatgs dil passau, ad enzacontas propostas per igl avegnir.

1955 ein duas emissiuns d'emprova vegnidas fatgas. Quellas han giu bien esit, ton che la direcziun dil Radio de Turitg ha concediu cun l'entschatta digl onn 1956 a nus Romontschs 4 emissiuns annualas. In progress considerabel munta l'augmentaziun dellas emissiuns sin s'is cun igl atun 1959. Quei diember d'in miez tozzel ha lubiu de reparter meglier las emissiuns sin ils 6 meins principals de scola, per la Surselva e l'Engiadina mintgamai duas, per Surmir e la Sutselva ina ad onn.

Ei secapescha che sis emissiuns romontschas, repartidas sin 4 idioms e lungatgs de scartira, representan in diember minimal, savend bein avunda che las cuntradas teidlan per part mo emissiuns en lur lungatg. Per dar caschun a vicendeivla preparaziun exacta, ei buca mo dall'entschatta enneu vegnida edida la gasetta Radioscola cun preparaziuns per il scolast ed adattada illustraziun, mobein era ils texts complessivs, che lubeschan la lectura exacta dil plaid tschintschau dagl autor dell'emissiun. Igl emprem ein quests texts vegni multiplai, suenter edi en cudischets reproduci cun scartira de maschina, dapi igl atun 1963 stampai e tarmess, sco quei ch'ei vegn fatg culla gasetta, gratuitamein a tuts ils scolasts romontschs, spirituals ed auters interessents. Entras la beinvaglientscha della suprazonza della Cuminonza Radio Romontsch vegn questa spediziun tarmessa gratuitamein en casa.

La Commissiun Radioscola, consistenta dils intermediaders, dil president della CRR, e dil representant dil Studio de Turitg, tscherca ils auturs adattai, segida cun els e valetescha ils manuscrits che entran. Il Studio de Turitg recepescha ed emisionescha las contribuziuns tras igl emittur nazional mintgamai in mardis dallas 14.00—15.00 h.

Tochen la fin de 1965, en in decenni pia, ein 55 emissiuns vegnidas fatgas. Ei fuss interessant de numnar cheu tetels ed auturs per dar al lectur in'idea della diversitad en plirs graus. Ch'igl ei cheu il liug d'engraziar buca mo al Studio de Turitg,

alla suprazonza della Cuminonza Radio Romontsch ed alla Commissiun Radioscola, mobein era a tuts ils fidai auturs e promoturs ded emissiuns radioscolasticas, secapescha da sesez. Igl ei buca adina stau lev d'animar quel e tschel de suttametter alla tortura d'ina lavur ponderada, bein formulada e stampabla. Quei ei oz pli grev che pli baul.

Nus sperein che il secund decenni arvi en beinenqual grau la basa de collaboraziun. Nus savein buca en detagls tgei che la reorganisaziun, las innovaziuns de Radio e Televisiun portan a nus eugl onn 1966. Ina caussa ei certa: era il Radioscola Romontsch sto far in pass anavon. Sco gia remarcu, ston las 6 emissiuns vegnir repartidas sin 4 territoris de different lungatg de scartira. Ei dat emissiuns che pon giavinar e cudizzar ils tedlunz de tuts quater intschess. Mo il bia ei quei buca il cass, ed in sforz autoritativ fuss mo de donn per igl entir moviment hodiern.

Era sche tuts tedlassen tut, en principi, ein sis emissiuns annualas oz buca sufficientas per in lungatg, plirs lungatgs per part en prighel, sin via, en casa, en baselgia ed en scola.

Il secund decenni sto schaffir la basa finanziaria, materiala ed ideala per realisar in augment considerabel d'emissiuns radioscolasticas romontschas. Enstagl dil turnus meinsil, stuess quel dils quendis dis entrar en vigur, ton che nus basignassen 12 emissiuns ad onn durent ils 6 meins impurtonts de nossas scolas ruralas.

In auter progress, e fetg cumadeivels per nossas scolas, fuss l'introducziun dil menaschi de bindellas cun copias dellas 55 emissiuns, che savessen vegnir retratgas tenor giavisch e basegns entras las scolas dad in depot. Oz exista a Cuera in center adattau per ina tala iniziativa.

Era la Televisiun scolastica (Telescola) entra cun uonn en vigur. Ella vegn buca a scungirar il Radioscola, anzi sustener, ira a pèr de brav schumellin. Nus sperein de en cuort saver annunziar era il program de Telescola romontsch. —

Cuera, ils 9 de schaner 1966

Il redactor

Alla Tgina dil Rein

in viadi de scola bein preparaus cun agid de Pader Placi Spescha

da P. Flurin Maissen, Mustér

PADER PLACI SPESCHA 1752 — 1833

Era gronds umens ein affons de lur temps. Quei che distingua els dad auters, quei ei il fatg ch'els ein buca mo affons de lur temps mobein era affons digl avegnir. Ei dat umens e femnas ch'ins sa pilver buca explicar e capir mo ord lur agen temps restrenschiu. Lur agir caracteristic survegn mo lu in senn raschuneivel sch'ins giudichescha els ord il temps present ch'els han per part presentiu gia avon biars onns. Gronds ei in carstgaun sche mintga nova generaziun engarta tier el enzatgei simpatic, enzatgei che unescha vargau e present.

In de quels umens ei segiramein Pader Placi Spescha. Da ses babuns e geniturs sto el haver retschiert ina ferma ierta spirtala e corporala, che ha rendiu el habels de dumignar siu temps ulti pretensius e de influenzer era il temps futur, ina ierta che po era aunc emplenir nus ded oz cun grond smarvegl.

Dal dieschavel tochen il tredischavel onn de sia veta ha el empriu de leger tudestg e scriver romontsch. Siu bien magister ei buca enconuschents. Viu quels buns talents, vegn lez ad haver tarmess el giu Cuera tier in caplon Tumasch Romanin che ha mussau ad el latin e musica. Cun quei magister eis el ius a Mals e Tartsch el Tirol. Da vegn onns era el dus onns scolar claustral de Mustér. Leu eis el restaus sco noviz. Dus onns ha el studegiu filosofia a Mustér epi quater onns teologia a Nossadunnaun. Igl onn 1782 eis el turnaus da Nossadunnaun ella vegliadetgna de 30 onns. Cuninagada ha el stuiu surprendre il Hospezi s. Gions sil Lucmagn. Quei ha dau buna caschun de perseguitar siu studi de predilecziun: la geografia de sia patria. Sia instabladad corporala ei de capir per part ord siu character, per part ord la malcapientscha de ses concarstgauns. Ses lohens de lavur ein stai in suenter l'auter: Rumein,

Sumvitg, Rabius, Val s. Pieder, Vrin, Pleiv, Selva, Tschamut, Sedrun e Trun. Denteren era el mintgaton en claustra.

Ina incisiun decisiva en sia veta agitada ei stau la deportaziun ad Innsbruck igl onn 1799. Sco amitg dils franzos eis el vegnius tenius a ferm dals austriacs ensemen cun 80 auters grischuns. Pader Placi havess saviu esser in grond agid per ils franzos. El saveva gie designar a memoria las vias sur ils pass ed atras las cavorgias.

La historia de sia deportaziun raschuna el sez en sias scartiras. Sia fermonza ei beingleiti vegnida mitigada ed el astgava habitar en ina claustra ded Innsbruck e da leu anora far viadis empau sco el leva. El ha era duvrau quei temps de s'instruir e seperfeczionar. El ha per exempel priu in cuors de dessegn ella Academia de quei marcau. Igl onn 1801 ha el astgau turnar a casa. Mo era ussa era el stagn bia naven da casa e naven da sia pervenda. Mo tuttina eis ei commuentond, co el haveva quita per il beinstar de sias pervendas, per exempel ils onns de incendis e de lavinas a Selva e tier la errecziun della casa pauperila a Trun. Forsa san paucs che la pli gronda fabrica della Surselva va anavos, silmeins indirectamein, sin sia iniziativa ed activitad per l'industria indigena. El ha numnadamein mess danovamein en moviment las minas de Punteglias. En in statut de quella societad vegneva pretendiu che il capital della interpresa, en cass che quella calass de cular fier, stoppi vegnir impundius per ina outra industria. E quei ei oz la fabrica de ponn a Trun. Siu vitg natal Trun ei era staus siu davos post. Leu eis el staus caplon da 1817 tochen sia mort 1833. Denter la casa de sia tgina e la casa de sia mort eis ei ina cuorta distanza, denter sia naschientscha e sia mort ina liunga veta plein activitad per il bien de ses convischins, ina veta reha de raccolta en scartiras, ina veta plein bunas ideas, che ein aunc ozildi dignas de vegnir studegiadas e realisas.

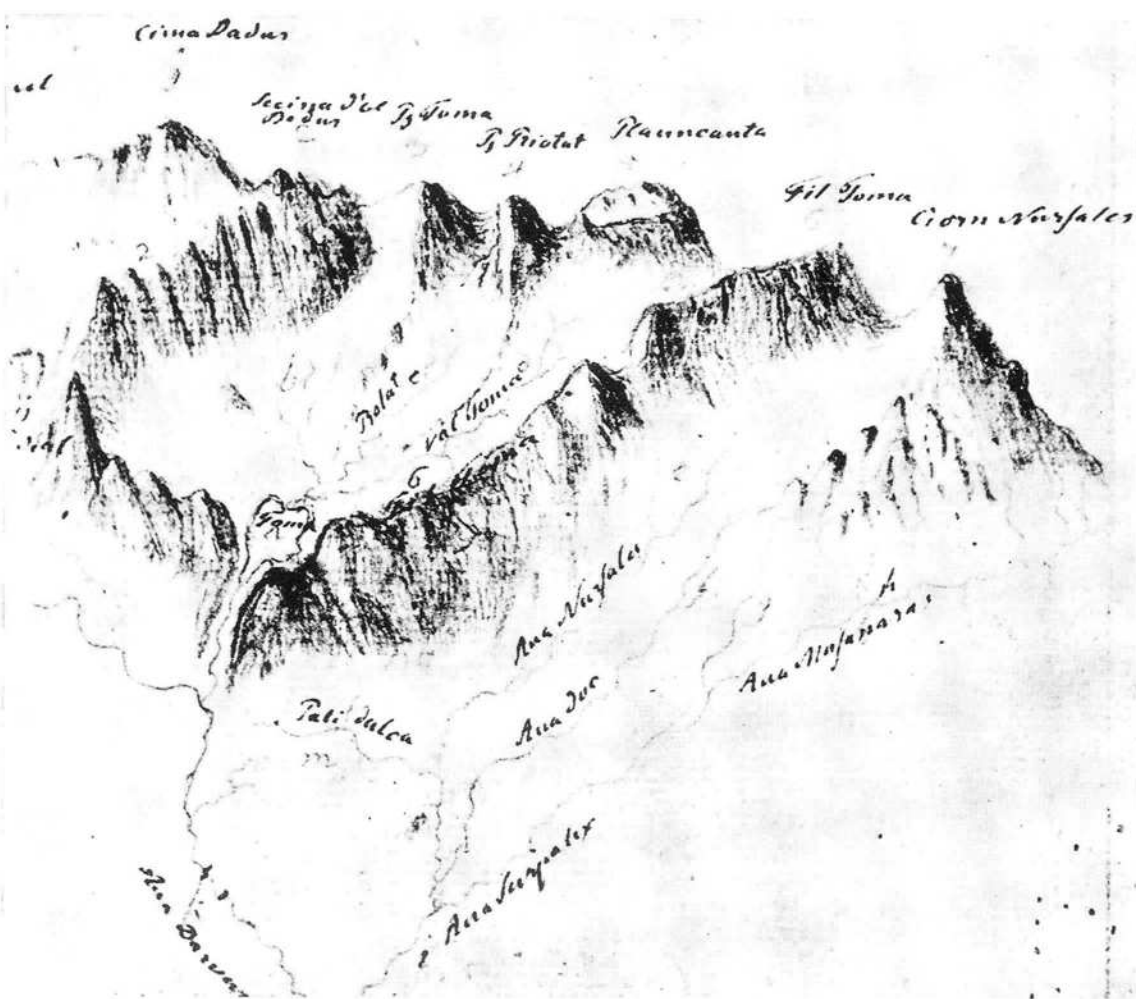
Pader Placidus a Spescha sco alpinist, tenor in dessegn egl
Annuari digl S. A .C 1868.

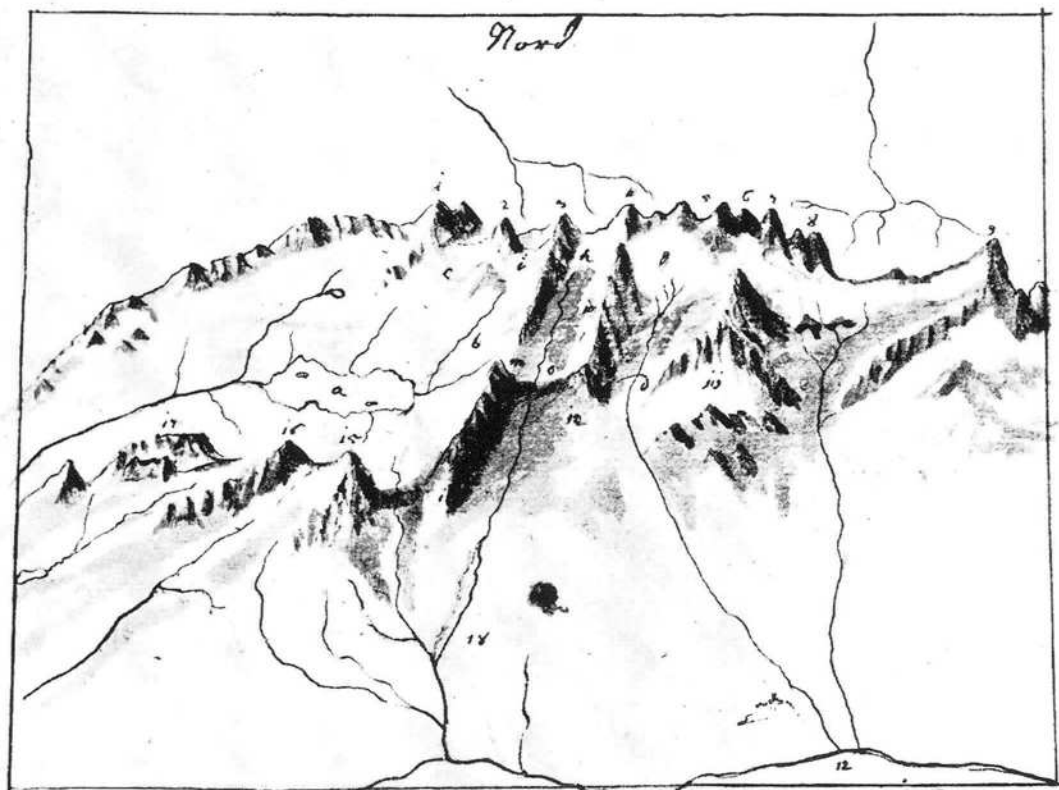
Carta geografica malegiada da Spescha. Ella sesanfla el museum cultural historic della claustra. (Fotografia prof. Augustin Maissen)

Seniester ei reproducida ina part della carta nazionala «Mustér» 1 : 50 000, cul Pez Badus, Cuolm d'Ursera, Crispalt etc. La carta, fegl 256, 1946, deigi survir per paregliaziun e contrast culla cartografia personala ed originala de P. Placi a Spescha, mo era sco muossavia al scolar duront l'emissiu e la preparaziun de quella. (Reproducida cun lubientscha della topografia nazionala svizra, Berna)

- Legend.
1. Cima d'el Dadus - Ina gion d. Val Toma, ed aua.	c. Val Priolat, ed aua.
2. Seeige d'el Dadus.	d. Aua Suppatiks.
3. Piz Toma.	e. Aua Dor.
4. Piz Priolat.	f. Aua Suppatiks.
5. Mauncanta.	g. Aua Dadus.
6. Fil Toma.	h. Aua Musanaras.
7. Ciorn Nussales.	i. Aua Suppatiks.
8. Tajlola 2. Gischel.	k. Aua Dadus.
9. Nasgul.	l. Lake de la Siera.
10. Piz Ner.	m. Aua Patidulca.
11. Piz Mauncavadiat.	n. Rhein de Camol.
12. Rhein, u. Gischel.	o. Piz Gischel: Gischel.
a. Lake Toma - Ina gion d. Val Toma.	p. Aua: Rhein.
13. Rhein d'el Mauncanta - Rhein.	q. Lake: Dadus.
b. Val Seeige, ed aua.	r. Val: Gischel.
	s. Ina gion d. Mauncanta - P. d. Val.
	t. Rhein d'el Mauncanta - P. d. Val.
	u. Lake d'el Mauncanta - P. d. Val.

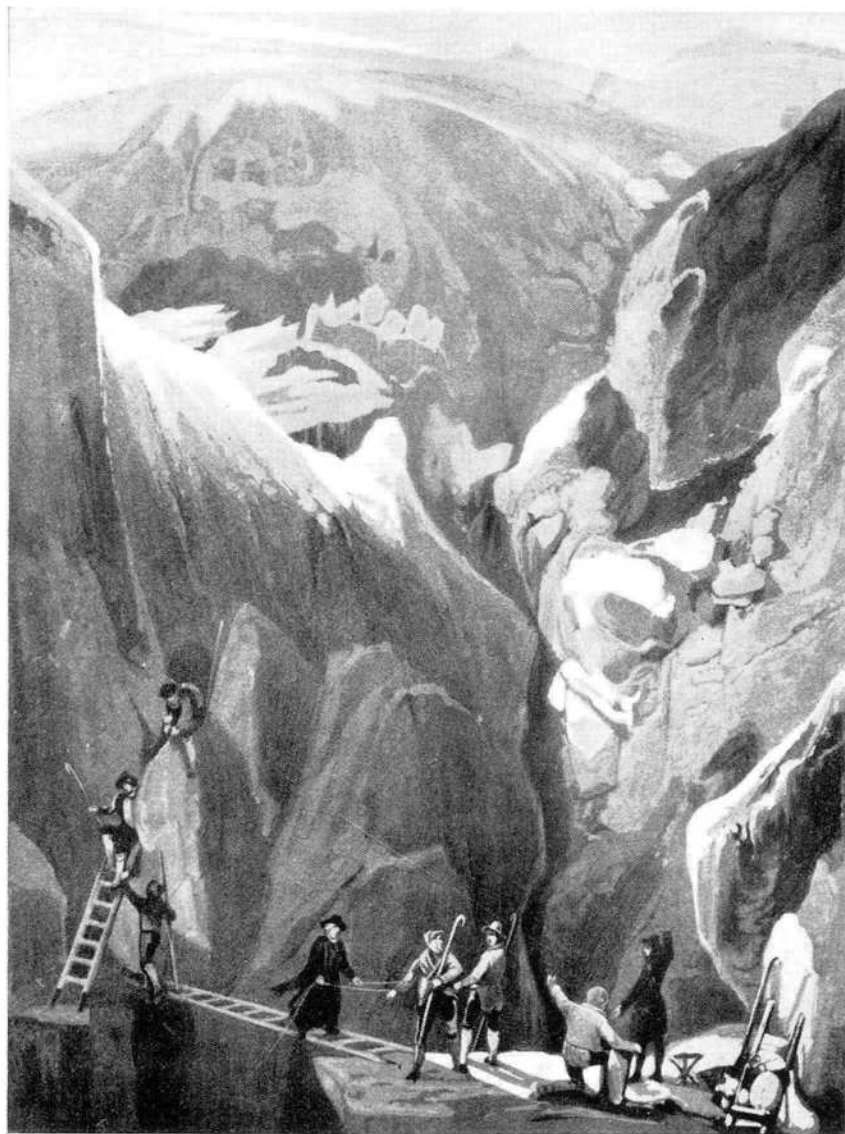
Luzn Ind. Riefhallen - Luzn.

M. H. 1000

Luzn.

1. Majn - Hoch.
2. Nord - Gelln, Riefhallen - Luzn.
3. Luzn - (Gelln - Luzn - Luzn).
4. Riefhallen - Luzn - Luzn.
5. Luzn - Luzn.
6. Luzn - Luzn.
7. Luzn - Luzn.
8. Luzn - Luzn.
9. Luzn - Luzn.
10. Luzn - Luzn.
11. Luzn - Luzn.
12. Luzn - Luzn.
13. Luzn - Luzn.
14. Luzn - Luzn.
15. Luzn - Luzn.
16. Luzn - Luzn.
17. Luzn - Luzn.
18. Luzn - Luzn.
19. Luzn - Luzn.
20. Luzn - Luzn.
21. Luzn - Luzn.
22. Luzn - Luzn.
23. Luzn - Luzn.
24. Luzn - Luzn.
25. Luzn - Luzn.
26. Luzn - Luzn.
27. Luzn - Luzn.
28. Luzn - Luzn.
29. Luzn - Luzn.
30. Luzn - Luzn.
31. Luzn - Luzn.
32. Luzn - Luzn.
33. Luzn - Luzn.
34. Luzn - Luzn.
35. Luzn - Luzn.
36. Luzn - Luzn.
37. Luzn - Luzn.
38. Luzn - Luzn.
39. Luzn - Luzn.
40. Luzn - Luzn.
41. Luzn - Luzn.
42. Luzn - Luzn.
43. Luzn - Luzn.
44. Luzn - Luzn.
45. Luzn - Luzn.
46. Luzn - Luzn.
47. Luzn - Luzn.
48. Luzn - Luzn.
49. Luzn - Luzn.
50. Luzn - Luzn.
51. Luzn - Luzn.
52. Luzn - Luzn.
53. Luzn - Luzn.
54. Luzn - Luzn.
55. Luzn - Luzn.
56. Luzn - Luzn.
57. Luzn - Luzn.
58. Luzn - Luzn.
59. Luzn - Luzn.
60. Luzn - Luzn.
61. Luzn - Luzn.
62. Luzn - Luzn.
63. Luzn - Luzn.
64. Luzn - Luzn.
65. Luzn - Luzn.
66. Luzn - Luzn.
67. Luzn - Luzn.
68. Luzn - Luzn.
69. Luzn - Luzn.
70. Luzn - Luzn.
71. Luzn - Luzn.
72. Luzn - Luzn.
73. Luzn - Luzn.
74. Luzn - Luzn.
75. Luzn - Luzn.
76. Luzn - Luzn.
77. Luzn - Luzn.
78. Luzn - Luzn.
79. Luzn - Luzn.
80. Luzn - Luzn.
81. Luzn - Luzn.
82. Luzn - Luzn.
83. Luzn - Luzn.
84. Luzn - Luzn.
85. Luzn - Luzn.
86. Luzn - Luzn.
87. Luzn - Luzn.
88. Luzn - Luzn.
89. Luzn - Luzn.
90. Luzn - Luzn.
91. Luzn - Luzn.
92. Luzn - Luzn.
93. Luzn - Luzn.
94. Luzn - Luzn.
95. Luzn - Luzn.
96. Luzn - Luzn.
97. Luzn - Luzn.
98. Luzn - Luzn.
99. Luzn - Luzn.
100. Luzn - Luzn.

SOURCE DU RHIN SUR LE GLACIER DE RHEINWALD.

Publié par Louis Bleuler au Château de Laufen près de Schaffhouse en Suisse.

Maletg da L. Bleuler: Origin dil Rein posteriur ord il glatscher dil Pez Valrein. Johann Ludwig Bleuler ei naschius 1792 a Zollikon e morts 1850, pia in contemporan de Spescha. Sia ovra principala ein ils 80 maletgs sur cuntradas dil Rein, dalla tgina alla sbuccada ella mar. Sper il maletg reproducus en quest liug, existan aunc plirs della Surselva: Il lag la Tuma etc.

Nus giovain teater

da Jon Semadeni, Samedan

Tschertamaing, il teater po avair ün'importanza per l'educaziun. In «WILHELM MEISTERS LEHRJAHRE» ans quinta Goethe: «Pel solit pas-santaivan nus nos temp liber illa stüva granda da mia mammaduonna, ingio cha nus avaivan lö avuonda per giovar. Quella ans savaiva adüna occupar e tratgnair stupendamaing. Mo üna saira da Nadal ans regalet ella ün gö da marionettas, il pü prezios regal ch'ell'ans pudaiva far, perche quai-st gö creet aint in nossa veglia chasa ün muond dal tuottafat nouv. Quai-st spectacul inaspettà ans atraiva cun vehemenza e fet impustüt sün mai üna fich granda impreschiun chi avet eir consequenzas fermas e da lunga dürada.»

In ün oter lö descriva Goethe co chi t'il gnit per mans ün cudaschet cun aint la cumedgia da «DAVID E GOLIAT». El disch: «Da qua davent douvraiv'eu tuot meis temp liber per leger ed imprendere our dad oura la cumedgia. Ils discuors generus, culs quals David provochoiva il gigant Goliat, am perseguitaivan di e not.»

Plan a plan cumainz'il mat a vivifichar quai-st gö cun sias marionettas ed ad attrar eir ils oters uffants. Il teater cumainza ad avair vi e plü grand' influenza sün seis svilup. «Meis plü grand dalet eira d'inventar alch nouv e d'occupar mia fantasia ed imaginaziun. Nus cumanzettan bainbod a giovar svesa las rollas. Eu eira bod chatschader, bod sudà, bod chavagliaint, sco cha'l gö as daiva.» Eir per oters scriptuors ais stat il giovar teater ün evenimaint important in lur svilup.

Vivifichar üna rolla cun pled e cun movimaint ais il mumaint decisiv dal giovar teater. In quai-st uschedit «as viver aint», i'l realisar ün caracter ester ais cumprais la lavur educativa.

Giovar teater ais sco cha'l pled disch eir ün gö, ün gö dad uffants ed ün gö da creschüts. Il bsögn da giovar ais üna da las plü bellas expressiuns da tuot quai chi viva. Il gö infanguà da la bescha o da l'uman deliberescha, daletta, dà quietezza e pasch. Pensain per ex. al gö dal giat culla chanella d'lana o al gö da «bap e mamma» da noss uffants. Tschertamaing, i nu dà ün otr'expressiun da l'orma umana cun üna simila nettezza ed originalità sco quai-sta prüm'amur ma-

terna da la figlina, e nus savain bain avuonda cha la poppa in bratsch nun es oter co il simbol d'ün miracul chi s'acumplirà üna jada. Perquai ais la figlina sainza poppa bod uschè disfurtünada sco üna duonna sainz'uffant.

Aint il centrum da l'educaziun sta il stüdi da l'orma da l'uffant. Ün dals plü importants princips pedagogics-metodics da noss'instrucziun ais quel d'adattar quai-sta a seis svilup spiertal. Mo teoria e pratica sun d'inrar vaschinas. Nus cumanzain cun quai chi sta il plü dastrusch a l'uffant, per t'il manar alura pass a pass vers il nuov. Ma l'uffant resainta quai-st «dastrusch» e «dalöntsche» otramaing co'l creschü. Spazi e temp nu sun per el ingün impedimaint, uschè cha l'insla da Robinson oura aint immez il vast mar sta plü dastrusch a l'orma infantila co'l linger e la tabla da scriver. Las forzas intellectualas, impustüt la capacità da savair güdichar independentamaing cumainza as sviluppar pür cun var 12 ans. Id ais il privel avant man cha nus fetschan cuntschaint a noss uffants cul muond massa bler tras noziuns e definiziuns. Tras quai vain il bsögn natüral da l'uffant da verer il muond cun buonder ed admiraziun stendschantà. La forza da la fantasia vain paralisada. L'intellect nun ais alura plü bun d'impulsar la voluntà, e nus stain davant quella chavorgia chi separa *savair* e *far*, quai chi s'ais cun la lingua e quai chi s'ais cul fat. Uschè ais que, tuot quai cha nus imprendain as transmüda in noss'orma in impuls positivs o negativs chi as manifestan plü tard aint illa vita.

Il teater in scoula dess esser in prümä lingia üna via, üna pussibilità da sviluppar la fantasia e t'illa manar sün buna via. E la fantasia ais ün tscherchar e palpar da l'orma umana davo novas pussibilitats, ün palpar chi d'ais viv e rich in la prüm' infanzia e chi va as perdand cul ir dal temp. Pro l'uffant nu sun las disposiziuns amo svilupadas, ellas prüjan pür e tuot para dad esser pussibel. L'orma chatsch'oura seis palp, la fantasia, e tschercha ed insaja a bainplaschair. Pro l'uffant pitschen stan realità e fantasia in ün laim fich intim, ellas as confuondan bleras jadas: ün simpel bastun serva sco chavagl, ün'assa ais l'auto, ün lain la poppa. L'uffant crea svesa la vita. El voul giovar cun materia na fuormada sco sablun, ard-

Nus essan stai en perfetg enten illustrar questa contribuziun. Negin ha vuliu neu cun in maletg che representass ina scena improvisada. Questa fotografia representa fatgs diametralmein cuntraris all'idea che l'emissiuon vul por-scher, e quei en dubel senn. Cheu representants della scola districtuala de Glion digl onn 1937 en greva costumanza, oz gia daditg scolasts e mistrals cass etc., scholars che han a siu temps fatg cumedia tenor in text strict e fixaus tochen leuora, empiriu ordadora, calculau mintga moviment. Mo era quei maletg ei verdeivels, presenta acturs giuvenils che fan de retg e regina en in giug de praula e veta irreala quasi. Il contrast ei instructivs.

schiglia, aua, naiv e fö. Ma pü cha l'uffant fa cugnuschentscha cul muond, pü precisas e richas cha sias impreschiuns dvaintan, pü cha la vivacità da la fantasia va a perder, fin cha'l muond dal gö fa piazza a la realità. Uossa nu's lascha l'uffant plü cumandar da la fantasia, sia voluntà cumanda. Quai es il temp ingio cha minchün voul sia rolla, as voul travestir, il temp i'l qual il vair teater d'uffant as po sviluppar.

Il gö ais per l'uffant ün'occupaziun seriusa. In giovand imprend'el a cugnuscher las cosas e'ls umans cun tuot lur trats caracteristics. Giovar teater dess esser ün'occupaziun seriusa, na be per creschüts, dimpersè eir in scoula. Il gö ais ün

vair elemaint cultural, ün occupaziun spüramaing spiertala chi nun ha dachefar nüglia cun nos uschedit sen pratic. Giovar teater ais ün discuorrer, ün s'exercitar e s'exprimer simbolic da noss'orma. Noss'orma discuorra cun ün oter «eu». Minch'uman ha üna quantità da pussibiltats, e sia sort ais üna da quaistas variantas. A quel chi nun ha taglià giò tuot ils buorvs dal bösch da la vita creschan plüssas manzinas our e sü vers il sulai.

As identifichar cun ün oter «eu» ais per la granda part dals creschüts ün vair bsögn. In ün möd o tshel as voul mütschar almain per ün mu-maint da si'aigna sort, as zoppar davo üna ma-

scra per insagiar ün destin main banal. Pensain al temp da babania, o pensain co cha tants e quants s'identificheschon culs eroes dal sport, dal film o da cudeschs. Eir a l'uffant attira il miracul da's pudair transmüdar. El ais amo materia chi as lascha fuormar a bainplaschair. Nus t'il stuvain dar qua ün aman, uschigliö tscherch'el cun astuzcha svesa sia rolla aint il gö da la vita, minchatant in noscha litteratura, aint ils kinos o in noscha cumpagnia. In quaist sen po avair eir il teater ün'influenza educativa. Il teater po esser ün mez per cuntantar e quietar l'increschantüna da l'orma davo l'accomplimaint da tuot ils dscherms da vita chi giaschan in el. El po eir gü dar fuormar ün ideal e sperapro a schoglier e mitigiar bler complexs chi's fuorman d'urant ils ans dal svilup.

Ma teater d'uffants sto esser scrit per uffants e dess gnir giovà dad uffants per uffants. L'uffant nun ais ün creschü malmadür, e perquai aise fallà da müdar intuorn tocs teater da creschüts in maniera ch'els s'affetschan per il pale d'uffants.

La premissa per giovar teater in scoula ais bain quella cha'l magister sapcha ouravant tuot precis che ch'el voul per cha tuot nu dvainta be ün perdatemp. Alura po el inchaminar plüssas vias chi significhan ün inrichamaint da l'instrucziun. El po sviluppar insembel cun seis scholars scenettas dramatics chi rimplazzan üna jada o tschella il cumponimaint. Subit ais qua l'interess ed ün contact plü viv cun la vita. Eir il plü quiet as sdruagli, perche eir el ha dudi per ex. il discuors tanter marchadant e paura sül prà da faira o la baderlada sül banc da las manzögnas. El as dumanda: «Co ha'l dit quai?» e «che ha tschel respu?» Sainza s'inaccordscher banduna'l la lingua convenziunala e sblacha e douvra quella dal cour chi viva ed ais be forza e culur. El vezza as mouver las personas. El vezza co cha'l vaschin piglia la

püpa our'd bocca, o ch'el ria suotora da quai noschet. El as corregia a sai svesa e tschercha d'imitar la lingua da la persuna ch'el vivifichescha. Per cumanzar as poja per ex. laschar improvisar üna simpla scenetta. Il cuntgnü da l'acziun e'l character da las personas ston esser cuntschaints. Alura as po scumpartir las rollas e giovar l'istorgia. Quai dà surpraisas. Davo quaist exercizi as poja ir landervia a scriver la scena cha'l magister ha fingià dapersai preparà. Uschè po el guidar ils scholars, cumpletar lur frusas, inrichir il s-chazi da plets e megldrar lur stil. Ma avant co scriver sto l'ögl verer, sto l'uraglia tadlar e'l cour resentir: «Co piglia'l la püpa our'd bocca? — perche nu respuonda'l subit? — che pensa'l? — ais el offais?, perquai ria'l uschè maglin! Sia vusch ha pers il cling, el ais grit ma voul zoppantar quai.» eui. Il dialog ais la fuorma la plü viva per l'uffant. La matta chi giova culla poppa cumanda e charezza, admonischa e chastia sco mamma e respuonda e crida per la poppa. Eir ils creschüts douvran zoppadamaing quaista fuorma d'expressiun cur chi s'occupan cun alch chi t'ils va a cour.

I's po eir cumanzar cun laschar dramatisar ün'istorgetta cuntschainta. Impè da t'illa quintar e rumagliar set jadas t'illa laschaina dramatisar e giovar.

Per glivrar aise amo da dir chi sun eir avant man üna quantità da buns tokets per uffants chi spargnan al magister quaista lavur da preparaziun. Mo ingüna lavur in scoula nun ais buna da sviluppar il spiert da cumünanza in uschè bella armonia co cun giovar teater. Aint in l'entusiassem as vezza lura suvent co cha eir il tmüch e retrat as sdruaglia ed as deliberescha, perche aint il custüm po dvanter la fantasia da l'uffant almain per üna pezza realtä. Per ün mumaint porta el in sai destin e sort d'ün conuman.

Humor an vischnànca

da Curo Mani

La tristeztga e la mort da l'olma,
la legreja e sia veta.

Alexander Vinet

Igl easter ca passa da stad tras egn vischnànca da purs veza me igl fatschegn a la preascha, veza glieud ca cura cun furtgas e rasteals, glieud luvru-sa ca samartuira d'egn stgir a l'oter, catschos da l'ura, catschos da l'ora, a pussar fuss putgieu. Tut oter d'unviern. Olta nev sen mirs e zevs, sen tetg e tgamegn, nign par veia, anzanoua egn tgora ca beschla an egn nuegl, egn resgia ca isa tras egn bloc, tut e met, mort, marv...

Mo l'impressiun c'igl easter survean e — par fortuna — fòlza. Anc adigna regia'l — zupo ad arviert — igl humor an nossas vischnànças, quella glisch ca sclarescha las fatschas, ca stgòlda igls cors a surleavgia igls quitos, ca gida suror agli carstgàn, cur ca nivels stgirs igl vutan sorprenden. Humor e egn digls ple nobels duns ca Nossegner nus à mess ala tgegna. Humor an famiglia: la miglra madaschegna per tgierp ad olma; humor sen veia: la miglra clav par gnir or cugls vaschegn humor an scola: las uras passan sco da sgular; humor agl survetsch par la patria: «Egn suldo c'e trest e egn trest suldo», à getg igl general Guisan.

Tge munta peia que pled humor? El vean digl lategn a vut gir tant sco «muschadad», «igl bletsch». El e sco egn plievgia tgòlda sen egn pro arsanto da la calira. Tgi ca à humor à igl dòn da catar amiez l'umbriva egn vart sulegliva, da carmalar egn riret or d'egna tgossa ànc aschi seriusa a pasainta. «Humor e, cur c'ign ri malgro tut», gi'l igl proverbi. Par sumeglia: Egn tgavrer e rivo a tgea la sera cugl tgieu plagn nodas; las tgoras vevan fatg cuzlar crapa sur el. «Bien ca ve gieud la tgapeala agl satg, quegl vess do egn beala!» à'l getg aglis purs.

Humor sa ear easser «ironia», cur c'ign gi anza-tge tut daratschiert a manegia igl cuntrari: «Pajear pajainsa alura an tschiel». «Questa notg eassan ieus a litg bòld» (la damàn a las quarter). L'ironia sa ear amparmalar igl cuncarstgàn,

sch'ella vean betga duvrada cun careztga. Trànter amitgs c'en betga megna santevels sa'la easser fetg legra a far rir antieras mesadas.

Egn scalem ple bass stat la «satira», ca vut easser murdainta a sa midar igl humor an dispeta. Anc ple peter e'l igl «sarcasmus», reservo aglis politichers a schurnalists ca pajan l'egn l'oter cun muneda gropa a fan rir me quels ca statan da lur vart. Quegl e betga ple igl humor ca nus vagn ludo sco plievgia tgòlda ca frastgainta igl pro.

Humor sa'gl me dar là noua ca carstgàn vignan anzemen a fan cumpagneia. Parquegl eara'l igl humor an vischnànca da vigl ple viv c'ozsegli; la cuminànza, igl viver an cuminànza, à fatg neschier igl humor ad ear *registro* tut igls schabetgs leghers. Mintga carstgàn purtava anturn cun el egn «archiv» da robas legras ca vagnevan adigna puspe ruschanadas. A mintga cuminànza veva egn near plirs humorists ca devan aint igl tòn a savevan far rir igls oters. Ca blears da quels earan an lur veta privata pessimists a tantos da depressiuns e forza betga cunaschaint avunda, (varda p.s. la tresta fegn da Wilhelm Busch).

Humor fa rir. Igl carstgàn scort ri me sur da tgos-sas legras, quel mains scort ri ear sainza caschùn. Tge e'l igl rir? Igl filosof franzos Henri Bergson (1859—1941) numna igl rir «igl castitg par la stabiadad» (le châtement de la raideur). Peia tgi c' e stabi (da tgierp near da spiert) cudeztga noss rir. Stabi agl madem sen e ear tgi ca repeta adigna igls madems movimaints (p.s. cugls mäs) near igls madems plds (p.s. plds easters, plds pardearts) a pronuntg fòlz els (p. s. choas ampe da chaos), ear tgi ca sadat or sco ple pardeart ca'l e.

An nossa emissiun catschainsa aint igl nas ampo dapartut an vischnànca, an scola, sen veia, se la tgatscha, udagn d'enqual original ca viva anavànt ala buca digl pievel ... Forz c'enqual digls surmesters a sculars vean cudiztgieu da rimnar sez anedotas an sia vischnànca.

Ear la literatura humoristica lainsa schar vagnir ampo a pled.

Literatura humoristica

IGLS DUS TSCHUFÀNCELS

(Christian Tschärner, * 1908.)

Igl ear' egn' eada dus buabets,
ca schevan mena lar giou igls dets.
Segl culiez els vevan gratas,
c'ign vess savieu tschantar tgavazas,
scultrir tgavels, quegl schevan els mena,
sch'igl vevan ear aint spir crap' a lena.
Cur ca la moma vagneva cun l'aua,
par lavar giou ad els la blaua,
fugevan els giou ad ord stiva,
par betg schar far cun els laschiva.

*

Me tarlad, sco' gl e ieu cun quels:
Povers schanis en uss els;
sei segl tgieu a segl culiez
e' gl ieu liber egn murdriez,
bidalunga e sto igl tgieu plagn
da quels bestgets ca mordan bagn.
Lu da notg, cur tut schascheva
agl sieus litg a bagn durmeva:
Cu la lena, cu la crapa,
cu la mearda da la grata,
maschado cun spida bleatscha
ân igls plugls fatg egn tretscha,
a cun quella âni traitg
ord igl litg igls dus matatschs,
veiador tgombra, giouadord stiva,
giou par stgeala, or agl liber,
a sch'igl nava tut schi bagn,
fuss' ni rivos giou agl Ragn.

Cur c'i en stos giou agl noss Tit,
sur igl clavo, là sper igl suitg,
ân igls plugls lu cun da trer
paglieu aint agl rumpaner.
Igl dus buabets amiez igls pros
en tutanegna sadasdos
ad ân stuvieu tras notg a stgir
ancûnter tgea cun giomers ir.

Davenda lu ân igls buabets
lavo adigna culiez a dets.

JOU MAVA DA STGEIR E DA NOTG

Rimnada da Tumasch Dolf, 1889 — 1963

Jou mava da stgir a da notg
la notg, quell' eara tant stgira,
schneladi beladi hopsasa,
c'ign vazeva betg egn crap.

Jou mav' avànt gl' esch da mia tgeara
igl esch quel eara sarausa,
schneladi beladi hopsasa,
qua stuev' jou star a spluntar.

Ellas vagnevan giou tutas tres soras,
la giuvna quell' eara la beala,
schneladi beladi hopsasa
quegl eara mia marusa tgeara.

Ellas manavan me sei davos mesa,
mi devan da mangiare,
schneladi beladi hopsasa
ad ear egn cruac cun vegn.

Ellas manavan me senzum la tgesa,
tartgeval dad ir a durmire,
schneladi beladi hopsasa
spurnavan me or da barcùn.

Jou gniva giou sen egn crap,
rumpeva la tgomba dretga,
schneladi beladi hopsasa,
a quegl aintan duas parts.

Jou steva ànc sei a mava
antupav egn femna veglia,
schneladi beladi hopsasa,
spurnava me egn toc sut veia.

O Dieu, sch'igl va schia cun me
a tarmagl vomt jou betg ple,
schneladi beladi hopsasa,
a tarmagl vomt jou betg ple.

(Stiva da filar)

*Tumasch Dolf 1889—1963. Scolast, componist, sribent e rinnader de canzuns popularas. Autur de *La stiva de filar*, ed auters giugs musicals, componist de biaras canzuns per scolas, chors virils e mishedai, personalitad enconuschenta e renconuschida egl entir territori romontsch.*

CANZÛN POPULARA DA SCHONS

(Rimnada da Tumasch Dolf)

Giuvens mats a menders eara, ju - ju - juriti
tuta notg fagiànt canera, ju - ju - ju.

La vischnànca da quels plira,
sco sch'els fussen naradira,

Giogan, sòltan, tgartas datan,
ad a tgeasa mena statan,

Las matàns cun lur palutas,
an cushegna fan pistetas,

Gezan sei las lur ureglias,
tgi ca passa ver marveglias,

Las schnadregnas fussen bùnas,
mo ellas taglian tut a scrotas,

Las tissùnzas fussen bùnas,
mo ellas tgapan savens lunas,

Metan la cualpa ve digl filar,
par c' i setgan savilar,

Igls calgers quels fussen bùns,
taglian or cun grànd quito,

par c'igl vànzi ànc ampo;
quegl ca vànza salvì els.

(Stiva da filar)

CANZÛN DA SÒLT

Gieri digl Bot eara ieu a saltar
cu la Mareia digl Peader cumpar;
a la Mareia, gl' e betga tgi sa,
veva'l gugent, dad eandas annà.
Ussa antscheva'l, egn dus tres,
a gest gli zap' ampo fearm giopigls pes
sen dus ilsgiazla, sco quegl fa mal:
Fussiou ampo betg id' oz a bal.

Gieri sastgisa, vean cotschen sco'gl fia,
schmaladieus valser à'l saimper tamieu,
schotisch, mazurca, quegl ear' igl sieus sòlt,
valser tameva'l, sco'gl sglatsch tem' igl tgòld.
Mo la Mareia gli à getg:
Valser mi ple, mi ple gest igl ple fetg,
valser pretendiou digl mieus marus,
temas igl valser, saras mai mieus spus.

Schamùn Mani

GIACAN MELTGER

(Schamùn Mani 1877—1942)

Igl Giacàn Meltger, frànc a ver,
dad amaduas Fareras
ear' el igl miglier catschadur,
fascheva poc caneras.

El nava sei a suravei
a giou ancùnter Schmoras,
catschava muntanealas là
a betga las ple poras.

Qua veza'l egna, poc davent
digl stavel sut las Crestas:
el mira — tira — tratga bagn:
te, te, quel' ea mi restas.

Mo sen igl plùnt, ampo plenvei
— o povera svantira —
qua dat egn piertg digls pes ansei
amiez quella planira.

Igl Giacàn fui uss tant sco'l po,
el trembla sco la figlia.
Dad ir a tgatscha ve Surses
à'l pears dantant la viglia.

Suainter eandas turna'l per
cun la cunzientzga greava;
dumonda igl pastur, scha bagn
ligiou tut sànc el veva.

A sco'gl pastur gli gi caschei,
el digl plascher targlischa.
Clamànt: «Dieus se ampo ludo!»
va'l giou ancùnter tigia.

Da spira tema vev' igl piertg
fatg egna tal' cumpetga,
mo ussa nava'l sànc a frestg
gnurnànt or par la tschetga.

GION A CLO

Gion a Clo ànc satgapo,
sastiran, sastrocian,
safieran, saroclan,
tacegian a scheman
a sieuvan c' i feman.
Ad igl Gion po suraint,
ad igl Clo sto sutaint,
ad il Gion ri da cor,
ad il Clo varda por.

Steafan Loringett, *1891